

ความผูกพันต่อองค์การตามหลักอิทธิบาท 4

Commitment to the Organization According to the Principles of Iddhipada 4

วิชัย บุญมา¹
Wichai Bunma

บทคัดย่อ (Abstract)

อิทธิบาท 4 คือคุณธรรมหรือแนวทางในการปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติงานนั้นคือความสำเร็จของงาน ซึ่งคำศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่า หลักอิทธิบาท 4 อันเป็นเส้นทางปฏิบัติให้ถึงความสำเร็จ เป็นหลักการทำงานของพระพุทธเจ้า เป็นหลักที่นำพระองค์ให้บรรลุความสำเร็จอย่างงดงาม ทั้งในการศึกษาและการปฏิบัติงานทางโลกทั้งในการค้นหาโมกข-ธรรมทางพ้นทุกข์อันสุขุมลุ่มลึก ทั้งในการเผยแผรพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลกจนมีการยอมรับนับถืออย่างกว้างขวาง

คำสำคัญ (Keywords): ความผูกพัน; หลักอิทธิบาท 4

Abstract

Iddhipāda 4 is virtues or guidelines for practice that lead to the goal or purpose of performing work, that is, the success of the work. By Buddhist terminology is called Iddhipāda 4 which is the path to success. It is the working principle of the Buddha. It is the principle that leads His Majesty to achieve beautiful success. both in study and in worldly work, and in the search for mokkha - the deep and profound Dhamma of escaping suffering. both in spreading religion to the world until it is widely accepted and respected

Keywords: Commitment; Principles of Iddhipada 4

Received: 2022-04-03 Revised: 2022-04-18 Accepted: 2022-04-20

¹ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Faculty of Buddhism
Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Corresponding Author e-mail:
Wichai_Bunxz@hotmail.com

บทนำ (Introduction)

ความผูกพันกับองค์กรหรือความจงรักภักดีต่อองค์กร (Organizational Commitment) หมายถึง ระดับของความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการทำงานให้กับหน่วยงานหรือองค์กรที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่อย่างเต็มกำลังความสามารถและศักยภาพที่มีอยู่ พนักงานที่มีความรู้สึกผูกพันกับองค์กรสูงจะมีความรู้สึกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร

โสภา ทรัพย์มากอุดม (โสภา ทรัพย์มากอุดม, 2533) ได้สรุปความหมายของการยึดมั่นผูกพันต่อองค์กรว่า การที่สมาชิกในองค์กรมีความผูกพันและความซื่อสัตย์ต่อองค์กรในแง่ของการรับเป้าหมาย ค่านิยม ขององค์กรและการเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรตลอดจนความแน่วแน่ว่าจะคงความเป็นสมาชิกภาพในองค์กรต่อไป

ความสำคัญของความผูกพันต่อองค์กร

ความสำคัญของความผูกพันต่อองค์กรมีผู้ให้ทัศนะไว้หลายท่านมากมายแตกต่างกันซึ่งมีเนื้อหาสาระและความหมายที่คล้ายคลึงกันซึ่งผู้ศึกษาวิจัยได้รวบรวมนำเสนอ ดังนี้

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2547) ได้ให้ความสำคัญของความผูกพันขององค์กรเป็นตัวบ่งชี้ถึงประสิทธิภาพของความผูกพันและความมั่นคงของสมาชิกในองค์กร มีปัจจัยในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ธรรมชาติของบุคคลเป็นลักษณะประจำตัวของบุคคลนั้น ในด้านจิตวิทยา บุคคลต้องมีความต้องการมีเจตคติและค่านิยม
2. ธรรมชาติของกลุ่มบุคคลต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นในด้านการทำงานความสัมพันธ์และความสนับสนุนจากกลุ่ม
3. ธรรมชาติขององค์กร องค์กรได้สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการทำงานตลอดจนสภาพแวดล้อมขององค์กร
4. ธรรมชาติของการทำงาน ลักษณะของงานที่ทำความพึงพอใจในการทำงานความสนใจในงาน

สเตียร์ (steers) (อ้างใน อีระ วีระธรรมสาธิต) (อีระ วีระธรรมสาธิต, 2532) ให้ความเห็นว่าความผูกพันต่อองค์กรสามารถใช้ทำนายอัตราการเข้า-ออกจากงานของสมาชิกองค์กรได้ดีกว่าการศึกษาเรื่องความพึงพอใจในงานเสียอีกกล่าวคือ

1. ความผูกพันต่อองค์กรเป็นแนวคิดซึ่งมีลักษณะครอบคลุมมากกว่าความพึงพอใจในงานสามารถสะท้อนถึงผลทั่วไปที่บุคคลสนองตอบต่อความต้องการโดยรวม
2. ความผูกพันต่อองค์กรค่อนข้างจะมีเสถียรภาพมากกว่าความพึงพอใจถึงแม้จะมีการพัฒนาไปอย่างช้าๆ แต่ก็จะอยู่อย่างมั่นคง
3. ความผูกพันต่อองค์กรเป็นตัวชี้วัดที่ดีถึงควมมีประสิทธิภาพขององค์กร

แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อความผูกพันต่อองค์การ

มีผลงานการศึกษาวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับความผูกพันต่อองค์การอย่างกว้างขวาง แต่กลับพบว่ายังไม่มีการศึกษาใดที่นำเสนอแบบจำลองที่สามารถชี้ชัดหรือตัดสินใจว่า อะไรคือตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการก่อตัวของความรู้สึกผูกพันต่อองค์การได้อย่างครอบคลุมและสมบูรณ์แบบแต่เท่าที่สำรวจผลงานวิจัยในเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่า ตัวแปรที่ถูกใช้ในการศึกษาทำความเข้าใจความสัมพันธ์กับความผูกพันต่อองค์การไว้มากมายตัวแปรอย่างไรก็ตามผู้วิจัยก็ได้ศึกษาตัวแปรที่เหมาะสมเพื่อใช้ในการศึกษาเรื่องความผูกพันต่อองค์การ

1. ลักษณะส่วนบุคคลกับความผูกพันต่อองค์การ (สถานภาพทางสังคม)

สำหรับตัวแปรที่เกี่ยวกับลักษณะส่วนบุคคล ได้มีการศึกษากันมาแล้วว่ามีความสัมพันธ์กับความผูกพันต่อองค์การ ในการศึกษาวิจัยได้ศึกษาเฉพาะปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส ระยะเวลาในการทำงานในองค์การ ระดับการศึกษา

2. ลักษณะงานกับความผูกพันต่อองค์การ

จากการศึกษาของนักวิชาการหลายท่านพบว่า ความมีอิสระในงานก็มีอิทธิพลต่อระดับความผูกพันต่อองค์การเช่นกันแอนเดอร์สัน (Anderson, J.G.1968) ให้ความเห็นว่ากฎระเบียบภายในองค์การเป็นตัวกำหนดหน้าที่ของบุคคลในองค์การเป็นตัวกำหนดหน้าที่ของบุคคลในองค์การ หากเข้มงวดเกินไปจะเกิดผลเสียกับหน่วยงาน 2 ประการ คือ

2.1 จะเป็นตัวบิดเบือนเป้าหมายของหน่วยงานเพราะจะกลายเป็นว่าพฤติกรรมที่ดีคือการยึดติดอยู่กับกฎระเบียบเท่านั้นโดยไม่คำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงขององค์การ

2.2 ทำให้สมาชิกขาดความผูกพันกับงานเนื่องจากขาดแรงจูงใจในการทำงานซึ่งทั้ง 2 ประการจะทำให้ผู้ปฏิบัติงานรู้สึกไม่เป็นอิสระในการทำงาน ก็จะไม่เกิดความคิดสร้างสรรค์สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อองค์การเพื่อหน่วยและไม่รู้สึกเกี่ยวข้องหรือผูกพันกับงานในองค์การ แนวคิดของแอนเดอร์สัน (1968) ได้รับการสนับสนุนจากแคมเบลล์และคนอื่นๆ (Campbell and others 1980) ว่าความเป็นอิสระในการทำงานเป็นตัวกำหนดบรรยากาศในการทำงานที่พึงปรารถนาขององค์การซึ่งเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กับความพอใจในงานและความผูกพันต่อองค์การ

3. ประสบการณ์ในงานกับความผูกพันต่อองค์การ

รีบีเนียนและอลด์โต (1972, 567) พบว่าองค์การที่มีระบบสิ่งจูงใจที่ดีมากเท่าใดผู้ได้ปฏิบัติงานยังมีแนวโน้มที่จะผูกพันต่อองค์การมากขึ้นเท่านั้นสิ่งจูงใจ (Incentives) ในองค์การหมายถึง เงินเดือน สวัสดิการ และผลประโยชน์ตอบแทนในรูปต่างๆ รวมถึงความก้าวหน้าในการทำงานที่องค์การสามารถสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้ปฏิบัติงานได้

สเตย์ (1977 อ้างถึงในถาวร ศุภสิริวิฑูม 2533) ทำการวิจัยพบว่า พนักงานโรงงาน 9 ใน 11 แห่งอัตราการลาออกจากงาน มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกว่าองค์การเป็นที่พึงพิงได้คือ ความพอใจในเงินเดือนและการเลื่อนตำแหน่ง

ชู (Cho 1988, 237) ศึกษาพนักงานโรงงานผลิตรถยนต์ 2 แห่ง ในประเทศเกาหลี พบว่าประสบการณ์ในการทำงานสามารถอธิบายระดับความผูกพันต่อองค์การ

จากผลงานการศึกษาวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่าตัวแปรเกี่ยวกับประสบการณ์ในงานที่คาดว่าจะมีความสัมพันธ์กับการมีความผูกพันต่อองค์กรได้แก่ การได้รับการปฏิบัติอย่างยุติธรรมทัศนคติของบุคคลที่มีต่อเพื่อนร่วมงานและองค์การความรู้สึกว่าสำนักงานมีชื่อเสียง

แนวคิดเกี่ยวกับอิทธิบาท 4

อิทธิบาท 4 หมายถึง ฐานหรือหนทางแห่งความสำเร็จ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ,ทางแห่งความสำเร็จหรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย เป็นแนวทางการทำงานที่พระพุทธองค์ได้ทรงสดับไว้อย่างแยบคาย อันประกอบด้วยแนวทางปฏิบัติ 4 ข้อ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งใครๆ ก็ท่องได้จำได้ แต่จะมีสักกี่คนที่สามารถปฏิบัติได้ครบทั้ง 4 ข้อซึ่งแต่ละข้อต่างมีหน้าที่เฉพาะของตนต่อเนื่องหนุนเสริมกันจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไปไม่ได้เพราะว่าเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงกันทั้ง 4 ข้อ จึงจะทำให้เราประสบผลความสำเร็จในชีวิตและการงานได้ตามความมุ่งหวังดังนี้

1. **ฉันทะ (Will; Aspiration)** ความพึงพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำให้ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ดังนั้น เราจึงควรที่จะได้ฉันทะเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญอันดับแรกเพื่อเป็นกำลังใจที่จะนำกิจการงานทั้งหลายไปสู่ความสำเร็จรุ่งเรือง ทั้งยังมีส่วนทำให้เกิดคุณธรรมในข้อต่อๆ ไปทุกข้อและการใฝ่รู้ก็คือจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางปัญญาหรือการศึกษาทดลองต่างๆ ด้วย

เราจะสร้างฉันทะให้เกิดได้อย่างไร พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสสอนไว้ว่า มนุษย์เราต้องเลือกสิ่งที่จะศรัทธาบางอย่างและตรวจสอบศรัทธาของตัวเองว่าดีต่อตัวเองหรือดีต่อผู้อื่นอันรวมถึงสังคมโดยรวมด้วยหรือไม่ เมื่อดีทั้งสองอย่างก็จึงมุ่งมั่นที่จะทำด้วยความตั้งใจและหากไม่ดียิ่งเปลี่ยนแปลงศรัทธาเสียใหม่ ซึ่งเราต้องเลือกไม่เช่นนั้นเราจะกลายเป็นคนที่สับสนไม่มีแก่นสารอาจจะถูกชักชวนไปในทางที่ไม่ดีได้ง่าย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

2. **วิริยะ(Energy; Effort; Exertion)** ความเพียร คือ มุ่งมั่นทุ่มเท ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง เป็นความเพียรพยายามอย่างสูงที่จะทำตามฉันทะหรือศรัทธาของตนเอง หากเราไม่มีความเพียรแล้วก็อนุมานได้ว่าเรามีฉันทะหลอกๆ ทั้งโกหกตัวเองหรือหลอกผู้อื่น ซึ่งผลที่ได้ทำออกมานั้นก็จะเป็นตัวชี้วัดว่าทำไปเพื่ออะไร

3. **จิตตะ (Thoughtfulness; Active Thought)** ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป เอาใจจดจ่ออย่างมีสมาธิทำให้เกิดความรอบคอบ การตัดสินใจทำอะไรก็จะเกิดความผิดพลาดน้อยตามไปด้วยซึ่งถ้าเรามีใจที่จดจ่อต่อสิ่งที่เราคิด ที่เราทำและรับผิดชอบแล้วไม่ว่าจะเป็นเรื่องหน้าที่หรือการงานอะไรก็ตาม ทุกอย่างจะสำเร็จได้ด้วยดีดังประสงค์เสมอ ความสับสนวุ่นวาย การแตกแยกทางความคิดก็จะเกิดขึ้นในสังคมบ้านเมือง ดังเช่นที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยในยุคปัจจุบันนี้ แม้ว่าผู้คนจะมากด้วยความรู้และความรอบคอบก็ตาม ดังนั้นหลักธรรมจิตตะข้อนี้จึงรวมความหมายของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่

4. **วิมังสา (Investigation; Examination; Reasoning; Testing)** การใช้ความคิดถูกวิธี โยนิโสมนสิการ ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิเคราะห์ แก้ไขปรับปรุงโดยมีโยนิโสมนสิการ เป็นเครื่องกำกับ เป็นต้น

ดังนั้นวิมังสา จึงเป็นการทบทวนในสิ่งที่ได้คิดได้เอามาอันเกิดจากความพึงพอใจ (ฉันทะ) แล้วทำด้วยความมุ่งมั่น (จิตตะ) โดยใช้วิจารณ์ญาณอย่างรอบรู้และรอบคอบ จึงนำไปสู่การทบทวนตัวเองและทบทวนองค์กรหรือทบทวนกระบวนการทบทวนในสิ่งที่ได้คิดสิ่งที่ได้ทำผ่านมามีเกิดผลดีผลเสียอย่างไรเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ดังนั้นหลักธรรมวิมังสาข้อนี้จึงรวมความหมายของคำว่าปัญญาไว้อย่างเต็มที่

อิทธิบาท 4 คือคุณธรรมหรือแนวทางในการปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติงานนั้นคือความสำเร็จของงาน ซึ่งคำศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่า หลักอิทธิบาท 4 อันเป็นเส้นทางปฏิบัติให้ถึงความสำเร็จ เป็นหลักการทำงานของพระพุทธเจ้า เป็นหลักที่นำพระองค์ให้บรรลุความสำเร็จอย่างงดงาม ทั้งในการศึกษาและการปฏิบัติงานทางโลกทั้งในการค้นหาโมกขธรรมทางพ้นทุกข์อันสุขุมลุ่มลึก ทั้งในการเผยแผรพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลกจนมีการยอมรับนับถือ อยางกว้างขวาง ซึ่งได้นักวิชาการได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 ไวดังนี้

ความหมายของอิทธิบาท 4

พระพุทธเวที ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 ว่าหมายถึงคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลมุ่งหมายซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือฉันทะ (พอใจ) หมายถึงความต้องการที่จะทำใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาที่จะทำสิ่งนั้นให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป วิริยะ (ความเพียร) หมายถึงความขยันประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทนเอาธุระไม่ทอดเลย จิตตะ (ความคิด) หมายถึงการตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิดเอาใจฝกฝไ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป วิมังสา (ความไตร่ตรอง) หมายถึงการใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตรา หาเหตุผลและตรวจสอบข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิเคราะห์ แก้ไขปรับปรุง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 คือ รากฐานแห่งความสำเร็จซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัย 4 ประการ คือ ฉันทะคือความพอใจในสิ่งที่เราจะต้องทำ วิริยะ คือความพากเพียรเพียรไปในสิ่งที่เราพอใจ จิตตะก็คือเอาใจฝกฝไ อยู่แต่สิ่งนั้นไม่เปลี่ยนแปลงวิมังสา คือ คนควาสอดส่อง เพื่อจะแก้ปัญหาอุปสรรคอยู่เสมอ (พุทธทาสภิกขุ, 2538)

มงคล วิโรจโน ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 คือ คุณเครื่องให้สำเร็จตามประสงค์หรือทางแห่งความสำเร็จ 4 อย่าง คือ ความพอใจในงานที่ทำเรียกฉันทะ ขยันทำงานนั้นเรียกวิริยะ เอาใจฝกฝไตรวจตราในงานนั้นเรียกจิตตะ คนควาหาเหตุผลในงานนั้นเรียกวิมังสา (มงคล วิโรจโน, (2538)

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 คือ พุทธธรรมส่งเสริมการทำงานให้สำเร็จการพัฒนางานให้สำเร็จไม่ค้างคาง ต้องปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท 4 ประการ คือ ฉันทะ หมายถึง ความรักงาน มีความตั้งใจและเต็มใจทำงาน วิริยะ หมายถึง ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน สุงานอดทน ตรากตรำทำงาน จิตตะ หมายถึง การเอาใจใส่ในการทำงานติดตามงาน ตรวจสอบการทำงานเป็นขั้นตอน วิมังสา หมายถึง รุ้จักประเมินผลการทำงานและปรับปรุงงานให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น (สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, 2542)

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท 4 คือ ทางเดินไปสู่ความสำเร็จ เช่น ถ้าเราต้องการบำเพ็ญสมาธิเพื่อความสงบใจ เราต้องอาศัยข้อปฏิบัติที่เรียกว่าอิทธิบาทนี้ สมาธิของเราจึงจะสำเร็จ อิทธิบาท 4 มี 4 ประการ คือ ความพอใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิหรือทำความดีอื่นๆ (ฉันทะ) ความพยายามอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิหรือทำงานอื่นๆ (วิริยะ) ความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิหรือทำงานอื่นๆ (จิตตะ) ระดมปัญญาอย่างเต็มที่ในการทำสมาธิ (วิมังสา) จากความหมายของอิทธิบาท 4 ผู้วิจัยสรุปความหมายของอิทธิบาท 4 ได้ดังนี้ อิทธิบาท 4 คือ แนวทางในการปฏิบัติตนให้เกิดผลสำเร็จจากการปฏิบัติงานซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะและวิมังสา (ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, 2545)

องค์ประกอบของอิทธิบาท 4

ฉันทะ (Aspiraton)

ฉันทะเป็นหลักธรรมเริ่มต้นแห่งความสำเร็จของอิทธิบาท 4 (พุทธทาสภิกขุ, 2538) และเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาเพื่อพัฒนาคน หรือต้องการรู้ในสิ่งต่างๆ เพราะถ้ามีฉันทะอยากทำ อยากเรียนรู้แล้ว ก็เกิดการอยากการศึกษา เมื่อพบปัญหา ก็พยายามอย่างไม่ท้อถอยจึงกล่าวได้ว่าฉันทะเป็นจิตสำนึกของการศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543) และได้มีนักวิชาการให้ความหมายของฉันทะไว้ดังนี้

พระโสภณคณาจารย์ ได้ให้ความหมายของฉันทะ คือ ความพอใจรักใคร่สิ่งที่กระทำให้บุคคลปลุกฝังความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในหน้าที่การงานและอาชีพ ในการประพฤติปฏิบัติความดีทั้งหลาย แม้ว่าจะไม่เคยมีความพอใจมาก่อนเมื่อไขปัญญาพินิจพิจารณาให้เห็นประโยชน์เรื่องเหล่านั้นแล้วปลุกฝังความพอใจให้เกิดขึ้น บุคคลไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามมีความพอใจเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในที่กระทำ (พระโสภณคณาจารย์, 2527)

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายของฉันทะ คือ ความรักงาน จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเราเห็นผลดีของงานว่าถ้าทำวันนี้แล้วจะได้อะไร เช่น เรียนหนังสือแล้วจะได้วิชาความรู้ ความรู้ไปประกอบอาชีพ เมื่อรู้อย่างนี้แล้วเราจะเกิดความเต็มใจทำ

วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการมี 10 วิธี คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมาโดยมีแนวปฏิบัติดังนี้ การคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์คือสิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น การคิดแบบสืบสาวหรือตั้งคำถามถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่มาของสิ่งต่างๆ

2. วิธีคิดแบบแยกแยะสวณประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งเฝ้ามองและเฝ้ารูจักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง

3. วิธีคิดแบบสัญลักษณ์หรือวิธีคิดแบบรูปเทหาคือมองอย่างรูปเทหาค้นหาความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ตามธรรมดาของมันเองและเป็นไปตามเหตุปัจจัยอาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง โดยที่บุคคลยึดติดอนัตตา

4. วิธีคิดแบบบอริยสังหรือวิธีการคิดแบบแก้ปัญหา หรือวิธีแห่งความดับทุกข์เป็น วิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นๆได้ทั้งหมด วิธีคิดแบบบอริยสังมีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ เป็นวิธีการคิดตามเหตุและผลสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไข ทำการที่ต้นเหตุจัดเป็น 2 คู่ คือ ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไขจึงจะพ้นทุกข์ได้ นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการจะเข้าถึง มรรคเป็นวิธีการ ที่ต้องการกระทำในการแก้ไขสาเหตุเพื่อบรรลุดุจหมาย เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดมุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องปฏิบัติแก้ไขแก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซ่านออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อที่สักราคิดเพื่อสนองตัณหาซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติ ไม่เกี่ยวกับการแก้ปัญหา

5. วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถหรือหลักการกับความมุ่งหมาย

6. วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าและทางออกหรือพิจารณาให้เห็นเน่นครบทั้งอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแห่งทุกด้านทั้งด้านดีด้านเสีย

7. วิธีคิดแบบรูปคุณค่าแทคุณค่าเทียมหรือการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสธคือการ ไขสอยหรือการบริโศกเป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่ไหวกิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโศกปัจจัย 4 และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ

8. วิธีคิดแบบเรากุศลธรรมหรือวิธีการคิดแบบเรากุศลหรือแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัดขั้นหรือบรรเทาและขัดเกลากิเลสตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับตนๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรมและสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

9. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน เป็นการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่นๆ โดยมีลักษณะการคิด เป็นลักษณะความคิดชนิดที่ไม่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือความคิดที่เกาะติดกับอดีตและเลื่อนลอยไปในอนาคตหรือแนวความคิดของตัณหา เพราะไม่พึงพอใจในสภาพปัจจุบันที่ประสบอยู่จึงหนีไปอยู่กับอดีตหรืออนาคต สวนความคิดที่เป็นปัจจุบันคือคิดในแนวทางของความรูหรือคิดด้วยอำนาจปัญญา คำว่าปัจจุบันในทางธรรมหมายถึง มีสติรู้เท่าทันสิ่งที่รับรู้เกี่ยวข้องของหรือต้องทำอยู่เวลานั้น แต่ขณะ ทุกๆ ขณะ ถ้าจิตรับรู้สิ่งใดแล้วเกิดความชอบใจหรือไม่ชอบใจขึ้นอยู่กับภาพของสิ่งนั้น ก็คือการตกอยู่ในอดีตหลุดจากขณะปัจจุบันแล้ว ฉะนั้น ปัจจุบันจึงมิได้มีความหมายตามที่คนทั่วไปเข้าใจ

10. วิธีคิดแบบวิวิธภาพ วิธีคิดนี้ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรงแต่เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่งลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้ คือการมองและแสดงความจริงโดย

แยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่มุมแต่ละด้านครบทุกแง่มุม ไม่ใช่จับเอาแง่ใดแง่หนึ่งขึ้นมาวินิจฉัยตีความลงไปหมดหรือประเมินคุณค่าความดีความชั่ว โดยถือเอาส่วนเดียวหรือบาง ส่วนเท่านั้น

ความสำคัญของฉันทะในการพัฒนาบุคคล

ฉันทะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งเป็นพลังอันสำคัญที่จะช่วยให้บุคคลได้เริ่มเข้าสู่คุณธรรม ปุณฺณในสังคมปัจจุบันนี้มีจิตที่พร้อมจะไหลตามตันทาได้โดยง่าย การจะใช้พลังฝ่ายลบมาหักห้าม เช่น บอกว่าอย่าทำผิดศีล อย่าละเมิดระเบียบ เป็นต้น ไม่เพียงพอ เพราะการรักษาศีลนั้นหากขาดฉันทะก็รักษาศีลแทบจะไม่ได้ ฉันทะที่เป็นพลังฝ่ายบวกซึ่งตรงข้ามกับตันทาที่จะช่วยยับยั้งชั่งใจ และกำจัดตันทาได้ผล ฉันทะเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขไปสู่ความสำเร็จในการแก้ปัญหาอันเกิดจากความชั่วร้ายทั้งปวง และช่วยให้ก้าวหน้าไปสู่คุณธรรมได้สำเร็จ หากไม่สามารถสร้างฉันทะหรือความใฝ่ดีใฝ่มาเป็นคู่แข่งกับตันทาแล้ว ย่อมยากที่จะพัฒนางานให้ดี ให้เป็นผลดีได้ และจะแก้ไขหรือขจัดปัญหาความชั่วร้ายในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร

ในการพัฒนาบุคคลนั้นผู้ที่ฉันทะมีกำลังมากกว่าตันทาเป็นกุศลกรรมฉันทะย่อมข่มตันทาในทางร้ายได้ เช่น ความริษยาไม่สามารถเห็นคนอื่นได้ดีทนอยู่ไม่ได้สวนผู้ที่ฉันทะฝ่ายดี ใฝ่ดีใฝ่มาบรรลุลความดีงามสูงสุดก็ทนอยู่ได้เฉยไม่ได้(ที่จะไม่ทำให้ดี) เช่น นักศึกษาที่เพียงคนควาหาคำตอบเพียงครั้งเดียวก็พอที่จะสอบผ่านได้คะแนนดี แต่กลับเพียรพยายามให้เขาถึงความรู้อย่างแท้จริงหรือรวบรวมความรู้ให้ไดมากจนสุดกำลัง คนที่อยู่ในฐานะใดเปรียบกับเฝ้าเฝ้าเพราะกลัวเสียธรรมมากกว่าเสียประโยชน์ เพราะฉะนั้นฉันทะจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของบุคคลช่วยให้บุคคลกระทำการกิจต่าง ๆ มุ่งเอาชนะงานมิใช่ชนะคน ทำงานจริงจึงยั่งยืนจนสำเร็จมิใช่ทำงานด้วยความตื่นเต้นแล้วก็ทิ้งร้าง คนที่มีฉันทะสามารถคิดการทำการเพื่อผลดีงามระยะยาวมิใช่ทำงานอย่างสนุกสนาน กล่าวได้ว่าคนที่ฉันทะเป็นคนที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียน ใครชอบบงการของตน ยินดีรับฟังเพื่อเป็นเครื่องชี้ช่องทางปรับปรุงตนและกิจของตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น คนที่มีธรรมฉันทะจะใช้วิธีการที่ชอบธรรมและฉลาดในวิธีการ ดังนั้นจึงต้องใช้สติปัญญาความสามารถเหนือกว่าปกติ

วิริยะ (Exertion)

โลกในยุคปัจจุบันนี้เป็นโลกแห่งการแข่งขันกันในการทำมาหากินบุคคลผู้มีความขยันหมั่นเพียรเท่านั้นจึงจะมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บุคคลผู้มีความขยันหมั่นเพียรเท่านั้นจึงจะพึ่งตนเองได้และเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร คือ ความไม่นิ่งดูตายความกล้า ใฝ่ใฝ่ในการทำงานกระทำการกิจการทำงานอย่างสม่ำเสมอเรื่อยไปจนกว่างานจะสำเร็จและการกระทำการงานอย่างมีความหวัง (กรมการศาสนา, 2526)

คำศัพท์ทางพุทธศาสนาที่ใช้เรียกความเพียรมีหลายคำที่แตกต่างกัน คือ วิริยะ วิริยะ อินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌนค ซึ่งทุกคำที่เขียนไว้จะมีความหมาย

สัมมาวายามะที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักธรรมมรรค 8 ซึ่งหมายถึง การระดมความเพียรทางใจ ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอดสาเห ความอดสู ความเข้มแข็งความมั่นคง ความก้าวหน้าไม่ถดถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ

การกระทำความเพียรจะต้องเริ่มจากการกอดตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้อง แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำในภายนอกให้ประสานกลมกลืนกัน โดยอาศัยสติสัมปชัญญะ ไขปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

พระเทพเวที ได้ให้ความหมายของวิริยะว่าคือความเพียร ความอาจหาญ แกล้วกล้า บากบั่น กาวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อไม่หวั่นกลัวอุปสรรค และความลำบาก เมื่อคนรูวสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้นิพพานจุดหมายนั้นบรรลุถึงโดยยาก มีอุปสรรคมากหรืออาจใช้เวลายาวนานเขาก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งท้าทายที่เขาจะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

ธมมวาทโต ภิกขุ ความเพียร หมายถึง ความกาวไปข้างหน้า ความดำเนินไป ความบากบั่น ความพยายาม ความอดสาหัส ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง ความทรงไว้ ความไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคอง ความเพียรเป็นสภาวะที่แกล้วกล้า มีความประคับประคองจิตเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์จิตเป็นกิจ มีความไม่ทอดแหงจิตเป็นเครื่องปรากฏ ความเพียรเป็นคุณสมบัติหรืออาการอย่างหนึ่งของจิต เป็นคุณสมบัติที่เป็นกลางๆ ไม่ได้มีชั่ว ถ้าพากเพียรไปในทางที่ถูก เช่น หาเลี้ยงชีพอย่างสุจริต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

ชัยมงคล ได้ให้ความหมายของวิริยะ คือ ความพากเพียรในการทำงาน หรือความตั้งใจทำงาน คือทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร พยายามอย่างต่อเนื่อง บากบั่นอย่างกตัตติ พบอุปสรรคไม่ท้อถอย เจอปัญหาไม่ทอดทิ้ง มีความอดทน อดกลั้น เข้มแข็ง กล้าแกร่ง มุ่งมั่นในเป้าหมายไม่เปลี่ยนแปลง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

สาเหตุที่ทำให้เกิดความเพียรพระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงเหตุที่ทำให้เกิดความเพียรดังนี้ ถ้าไม่รีบทำความเพียร พຼงนี้เราอาจจะตายเลยหมดโอกาสทำความเพียร งานจะเสร็จได้ก็ต่อเมื่อลงมือทำอย่างจริงจัง ดำเนินตามผู้ที่เคยประสบผลสำเร็จจากผู้ที่เคยประพฤติกความเพียร รักษาทรัพย์ที่บรรพบุรุษสืบทอดไว้ให้ ความเมตตากรุณาอยากช่วยเหลือคนอื่น ตัณหา ความอยากโดยอยากมีความอาฆาต ความกลัว สรุปลสาเหตุของการเกิดความเพียรมีทั้งทางดานดีและดานที่ไม่ดี ทางดานดีคือการเห็นประโยชน์ที่เกิดจากความเพียร และเห็นโทษของความเกียจคราน

แนวทางปฏิบัติให้เกิดความเพียร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวางมาตรการที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและสำเร็จที่ควรยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิตซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีตนเองเป็นที่พึ่ง ไม่หวังการช่วยเหลือจากคนอื่น ควรมีความอดสาหัสศึกษาให้เป็นคนมีสติปัญญาความคิด ประกอบกิจธุระของตนตามลำพัง
2. ถ้ายังต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น ก็ควรให้ผลตอบแทนความช่วยเหลือจากบุคคลนั้นให้คุ้มค่า
3. ถ้ายังไม่สามารถตอบแทนได้ทันทีก็ควรตอบแทนเมื่อมีโอกาส
4. จงประพฤติดังยั้ง คือมีความพอใจแน่นอนในกิจที่ตัวเองประกอบอย่าจิตจางเสียเร็ว อดทนเพียรประกอบไปตามลำดับ
5. จงรีบกระตือรือร้นประกอบกิจนั้น ให้ทันกาลทันสมัย อย่าให้ล่วงกาลไปได้

6. จงประพฤติแมนย่ายอยู่ในกิจที่ประกอบ ระวังอย่าให้คลาดเคลื่อนไปได้ คือจะประพฤติอะไรก็ให้ไตร่ตรอง

7. เมื่อจะประกอบกิจอะไร จงมีความพอใจเป็นที่หนึ่ง ถึงกับจะกล่าวได้ว่า เห็นกิจอื่นทั้งหมดเหมือนหาประโยชน์มิได้ไปชั่วคราวยิ่ง

8. จงทุ่มเทอุตสาหะทั้งหมดลงในกิจนั้นอย่างเดียว ดำเนินไปเฉพาะกิจนั้น กล่าวคือตั้งหน้าประกอบกิจนั้น ไม่หันเหไปในกิจอื่นๆ มุ่งแต่จะให้ได้สำเร็จลงได้

9. จงตั้งตนเหมือนคนผุอยากเปียดไปในประตูอันมีหมูคนอเนน ตางคนตางอยากเปียดเขาไป เขาพึงยืนพื้นให้แน่นและแหวกเขาไปเต็มแรงอย่ายั้งเสีย เพราะทำเช่นนั้นเป็นการให้สิ้นที่หวัง

10. เขาพึงตั้งอุตสาหะเพื่อประกอบการงานอย่างยวดยิ่งให้สุดความสามารถที่จะทำได้ จงเป็นคนที่มีไหวพริบ อดทนทำงานเข้มแข็ง จงเป็นคนซื่อตรงอย่างเข้มงวดและตั้งใจให้ดีที่สุด ถึงแม้จะทำงานไม่สำเร็จ แต่ก็จะทำให้รู้ว่าได้ทำงานเต็มกำลังความสามารถและทำดีที่สุด ซึ่งบุคคลหนึ่งสามารถจะทำได้

11. เมื่อรู้วาทนาที่ของตนเองคืออะไรแล้วก็พึงพยายามทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุดเต็มปัญญาอุตสาหะ

12. เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้นหมั่นเอาใจใส่เพื่อให้งานสำเร็จโดยชอบภาพประกอบสำเร็จไม่ได้ก็พึงทำให้เป็นคนดีที่สุดตามการซึ่งจะพึงเป็นใครรองเป็นอันดับลงมา

13. จงนำคำสุภาชิตวา ชาเป็นการ นานเป็นคุณ เอามาใช้ในลักษณะที่ถูกตอง จงประกอบการอะไรอย่างมั่งกาย โดยเห็นแก่แล้วเร็ว จงเอาใจใส่การนั้นให้รอบคอบ การนั้นจึงจะสำเร็จด้วยดี ไม่ต้องกลัวช้า เพราะเมื่อมีความชำนาญแล้ว ก็คงทำได้เร็วขึ้นโดยลำดับอยู่เอง

14. จงนำคำสุภาชิตวา สิบเบี้ยใกล้มือ ยี่สิบใกล้มือ มาใช้ในลักษณะนี้ให้ถูกตอง จงเป็นคนละเอียดลอออุตสาหะเก็บเล็กผสมน้อย ระวังตนอย่าให้ต้องคำสุภาชิตซึ่งติเตียนว่า โลกมากลาหาย

จิตตะ (Thoughtfulness)

พระเทพเวที ได้ให้ความหมายของจิตตะ คือ ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝกฝไ้ ไดแก่ ความมีจิตผูกพัน จดจ่อ ฝกฝไ้คงานนั้นใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อย ไม่ห่างไปไหน ถาจิตตะเป็นไปอย่างแรงกลาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืองานอย่างใดอย่างหนึ่ง คนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ใครจะพูดอะไรก็ไม่สนใจ แต่ถาพูดเรื่องนั้นจะสนใจเป็นพิเศษขึ้นมาทันที บางทีจัดทำเรื่องนั้น งานนั้นขลุกลงจนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน ไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งตัว อะไรจะเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ ความมีใจจดจ่อเช่นนี้ ยอมนำสมาธิให้เกิดขึ้น จิตจะแนวนแน แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมากเฉพาะสำหรับกิจนั้น เรียกว่าเป็นจิตตสมาธิ พรอมนั้นก็เกิดปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์รวมสนับสนุนไปด้วย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543)

พระโสภณคณาจารย์ ได้ให้ความหมายของจิตตะ คือ การเอาใจใส่ฝกฝไ้ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ ซึ่งหมายความว่าบุคคลใช้ความเพียรพยายามทำงานในสิ่งที่ตนได้ปลุกฝงความพอใจจะต้อง เป้นความเพียรพยายามที่สืบทอดกันไป เอาใจใส่สนใจในเรื่องนั้น ไม่ทำงานแบบจ้จๆ เมื่อเริ่มลงมือทำไปแล้วก็ทำการงานนั้นๆ จนสำเร็จ (พระโสภณคณาจารย์, 2527)

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายของจิตตะ คือ ความเอาใจใส่ หรือ ความตั้งใจทำ คนมีจิตตะไม่ชอบปล่อยปละละเลยกับงานของตน คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ (พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, 2548)

ความสำคัญของจิตตะ

คนที่มีจิตตะเป็นคนที่ไม่ปล่อยปละละเลยกับงานของตน คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ คนที่คอยตรวจตรางานอยู่เสมอไดเปรียบคนที่ขาดการตรวจตราอยู่เป็นอันมาก เช่น งานจะเสียก็อาจรู้ล่วงหน้าว่ามันจะเสียจะได้คิดหาทางแก้ไขไวให้พร้อม ไม่ใช่งานเสียแล้วจึงรู้ จิตตะมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ คือ ผู้เรียนต้องมีความพอใจแลพยายามขวนขวายหาความรู้รอบๆ โดยไม่เลิกกลางคัน มีความเพียร พิจารณาหาข้อบกพร่องในการเรียน มีความเอาใจใส่ในการเรียน ในสิ่งที่ตนเรียนอยู่แล้ว ปฏิบัติสิ่งที่เกื้อกูลต่อการเรียน ลด ละ เลิก สิ่งที่ไม่เกื้อกูลต่อการเรียน เพื่อให้ประสบผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน (ปิ่น มุทุกันต์, 2535)

วิมังสา (Investigation)

พระเทพเวที ได้ให้ความหมายของวิมังสา หรือความสอบสวนไตรตรอง คือ การไขปัญหาพิจารณาหามันใครครวญ และตรวจสอบขอยิ่งหย่อน เกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุง ขอนี้เป็นการไขปัญหาชักนำสมาธิ ซึ่งจะเห็นได้ไมยาก คนมีวิมังสาชอบคัดคนหาเหตุผล ชอบสอบสวนทดลอง เมื่อทำอะไร ก็คิดพิจารณาทดสอบไป เช่นคิดความผิดนี้เกิดจากเหตุอะไร ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบเหล่านั้นเท่านี้ ถ้าองค์ประกอบนี้ออกเสียจะเป็นอย่างไร ถ้าเพิ่มองค์ประกอบนี้เข้าไปแทน จะเกิดผลอย่างไร ลองเปลี่ยนองค์ประกอบนี้นั้นแล้ว ไม่เกิดผลอย่างที่เราคาดหมาย เป็นเพราะอะไร จะแก้ไขที่จุดไหน การคิดหาเหตุผลและสอบสวนทดลองอย่างนี้ย่อมช่วยรวมจิตใจให้คอยกำหนดและติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดเจตตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแนแลนดังไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่านไม่วอกแวกและมีกำลังเรียกว่าเป็นวิมังสาสมาธิ ซึ่งก็จะมีปธานสังขารคือความเพียรสร้างสรรค์เกิดมาด้วย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543)

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายของวิมังสา คือ ความเข้าใจทำงาน สุดยอดของวิธีทำงานให้สำเร็จ ทำงานด้วยปัญญา ด้วยสมองคิด ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คนเราแม้จะรักงานแค่ไหน บากบั่นปานใด หรือเอาใจจดจ่อตลอดเวลา แต่ถาขาดการใช้ปัญญาพิจารณางานด้วยแล้ว ผลที่สุดงานก็ค้างคางจนได้ เพราะแม้ว่าขั้นตอนการทำงานจะสำเร็จไปแล้ว แต่ผลงานก็ไม่เรียบร้อย ต้องทำกันใหม่ซ้ำไป (พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, 2548)

สรุปอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่เจ้าหน้าที่ให้การบริการประชาชนใช้เป็นแนวทางการทำงานตามหลักอิทธิบาท 4 คือ การทำงานนั้นจะต้องเกิดจากการใฝ่ใจรักจะทำและต้องกระทำด้วยความรอบคอบอย่างมุ่งมั่นเข้มแข็งอดทน ทั้งยังต้องมีการพิจารณาไตรตรองต่างๆ สำหรับใช้แก้ไขปรับปรุงให้การบริการนั้นเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว ถูกต้องต่อไป

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมการศาสนา. (2526). คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- ชัยมงคล. (2542). มงคลชีวิต 38 ประการ. กรุงเทพฯ: สร้อยทอง.
- ชัยมงคล. (2542). มงคลชีวิต 38 ประการ. กรุงเทพฯ: สร้อยทอง.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. (2545). หลักพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ธมมวาทิต ภิกขุ. (2544). อานุภาพความเพียร. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป.
- ธีระ วีรธรรมสาธิต. (2532). ความผูกพันต่อองค์กร : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้บริหารระดับหัวหน้าแผนก/เทียบเท่าของเครือซีเมนต์ไทย. สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2547). การบริหารงานบุคคลจิตวิทยา. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมกรุงเทพ.
- ปิ่น มุทุกันต์. (2535). แนวสอนธรรมตามหลักสูตรนิกกรรมชั้นตรี. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). วิชิตตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). วิชิตตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). วิชิตตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). วิชิตตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). วิชิตตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สยาม.
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2548). มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า (ชมรมพุทธศาสตร์สากลในอุปถัมภ์สมเด็จพระมหารัชมงคลาจารย์). กรุงเทพฯ: เอส พี เค เปเปอร์.
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2548). มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า (ชมรมพุทธศาสตร์สากลในอุปถัมภ์สมเด็จพระมหารัชมงคลาจารย์). กรุงเทพฯ: เอส พี เค เปเปอร์.
- พระโสภณคณาจารย์. (2527). ธรรมปริทรรศน์. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- พระโสภณคณาจารย์. (2527). ธรรมปริทรรศน์. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. (2541). พฤติกรรมองค์กร. กรุงเทพฯ: Diamond in Business World.
- สมชื่น นาคพลั่ง และวิรติ โกมุทีวงศ์. (2547). ความมุ่งมั่น ผูกพันต่อองค์กร: ศึกษากรณีบริษัทอิวเวิลด์ – แพคการ์ด ประเทศไทย จำกัด. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (โครงการบัณฑิตศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และองค์กร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์)
- สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. (2542). มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ: นานาสังพิมพ์.

- สุกานดา ศุภคติสันต์. (2540). ลักษณะส่วนบุคคลและสภาพแวดล้อมองค์การที่มีผลต่อความผูกพันต่อองค์การของพนักงาน : กรณีศึกษาบริษัทเงินทุนในเขตกรุงเทพมหานคร. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (โครงการบัณฑิตศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และองค์การสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- โสภา ทรัพย์มากอุดม. (2547). ความยึดมั่นผูกพันต่อองค์การ : ศึกษาเฉพาะกรณีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. สารนิพนธ์มหาบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.